

MENTOVICH FERENC (1819–1879):
AZ ÚJ VILÁGNÉZLET¹
(Részlet)

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.

És ezzel megszakítjuk előadásunk fonalát, nem azért, mintha mindent elmondottunk volna, de mert ennyit elegendőnek tartunk avégre, hogy az érdeemes olvasó fogalmat szerezzon magának arról, mit állít, mit sürget az a napjainkban oly gyakori hangzású, s irodalmunkban oly fekete színre bemázolt „materializmus.” Az érdeemes olvasó be fogja látni, miképp állításai, tanai összegéből egy új „világnézet” támad, mely más szemüvegen keresztül nézi a világot, az embert és a dolgokat; más alapon építi fel az erkölcsiséget, mely nem oly ábrándos, az önzésnek nem annyira hízelgő, mint a filozófia által századok óta felállított, de megvan az az érdeme, hogy közelebb áll az igazsághoz. Szerinte még sok előítélet nyugözi az emberi értelmet, melyeknek apránkénti kioldozását tűzte feladatául. Ezáltal tagadhatatlanul ellenségévé vált az iskolai bölcselemnek, de nem a valódi filozófiának, melynek törvényei „még nincsenek kodifikálva”, s melynek épülete csak akkor lesz véglegesen elkészülve, ha – az egzakt tudományokhoz hasonlóan – a tények kemény sziklájába ereszti alapjait.

Majd ha ily alapokon felépülve, be lesz tetözve, örömet „intéző főhatalomnak” tekintjük a filozófiát. A józan okosság, elfogulatlan értelem – melynek most igen sok a teendője – akkor megnyugodhat; oly könnyű lesz dolga, mint azon ítélőbírónak, kinek egy „Code Napoléon”-ja van rendelkezése alatt, kinek nem kell egyebet tennie, mint felütöni azt, s felolvasni belőle a kérdéses ügyre vonatkozó paragrafusokat.

Az újabb materializmus méltóbb joggal hisz és bízik a „jövö filozófiájában”, mint némely zenész a „jövö zenéjében.”

S itt rézport önthetnénk sorainkra, ha nem volna néhány szavunk azon egyik vagy másik olvasónk részéről netalán felmerülhetö észrevételre: miképp előadásunkba – mely az újabb materializmus főbb elveinek ismertetése akart lenni – kár volt annyi polémiai elemet vegyíteni.

Azon nézetben vagyunk, hogy az előadásunkba szött polémia nemcsak meg nem zavarta, de megvilágosította a fölvetett kérdéseket; egyszersmind észrevétetni kívántuk az érdeemes olvasóval, hogy ha a materializmus ellenei más utat nem követnek, az iskolai bölcselem argumentumaival egyetlen materialistát sem lesznek képesek megtéríteni.

Aztán kényszerítve is voltunk e polémiára. Hiszen ha valaki kancsófülek módjára csípöire tett karokkal elfoglal egy ösvényt: nincs más mód azon elhaladni, mint vagy félrelökni, vagy oldalba taszítani az illetö hatalmaskodót.

Greguss és Brassai nemcsak ilyen kancsófülesen állották el a tudományok országútját az újabb materializmus előtt, de mindent elkövetnek a végre, hogy tornyosuló – szerintük jégesövel terhes, szerintünk áldásos – fellegei más tájakra vonuljanak.

¹ Forrás: Mentovich Ferenc: Az új világnézet. Zárszó. Marosvásárhely, 1870.

Greguss – mint láttuk – szalmapóznákat emelt ellene. Brassai, mint nagyobb fizikus, belátván, hogy a szalma éppen nem fellegetető, más eszközhöz folyamodott. Babonás földrészeink azon szokását követve, hogy a jégesős fellegek elosztatására meghúzzák a harangokat: fogja magát, s a Múzeum–Egyesület gyűléseiben nemcsak félrehúzza a harangokat, de ágyú- és bombatelepeket vonszol elő a veszélyes felhők elkergetésére.

A francia parasztnál is divatos levén a harangok meghúzása jégeső ellen, midőn Arago megkérdeztetnék: ugyan miféle fizikai alapja lehet e szokásnak? – a jeles fizikus azt felelte, hogy fizikai nincs, de van lélektani: a parasztnak oly esetben éppen azon okból harangoznak, amiért a Schusterbub szokott füttyörészve járni sötétben, ti. félelme elkergetése végett.

Nem tudjuk, a materializmustól való félelme elkergetése végett-e, vagy azon okból, mert azt hiszi, hogy a nagy hang elosztatja a fellegeket – elég az hozzá –, a mi tisztelt ellenfelünk akkora zajt, oly iszonyú bombatüzet nyitott a Múzeum–Egyesület gyűlésein, hogy az a Szamos völgyéből ide a Maros völgyébe is áthangzott; azt véltük, hogy a materializmus végőrája. Moleschottnak Turinban, Vogtnak Schweitzban, Virchownek Berlinben ugyan kemény természete van, ha e napon csuklógörcsöt nem kapott. Alig vártuk a nagy kanonádról szóló bulletint olvasathatni az Erdélyi Múzeum évkönyveiben. Remegve s azon aggodalommal fogtuk a második kötet I. füzetét kezünkbe, hogy belőle halálos ítéletünket fogjuk kiolvasni. Fülünket a nagy hang elhordoztatása végett pamuttal bedugva, amint az olvasásban előbbre haladtunk, hát csak azt vesszük észre, hogy meg nem halunk, hiszen a földet rengető ágyúszónak nincsen magva.

Őszinte vallomást teszünk, azon elhatározással vettük kezünkbe Brassai értekezését, hogy abból okuljunk, tanításait hasznunkra fordítsuk, ha meggyőző argumentumai vannak: tévedésünket elismerjük; s a végére jutva egyetlen nézetünkben sem éreztük magunkat megingatva; csak annyit tanultunk belőle, hogy még nagyobb hézagot látunk tátongani a tény és filozófiai ok között, megtanultuk az elsőt még sokkal többre becsülni az utóbbi felett.

Ítélje meg az érdekes olvasó, hogy oly taktikával, minőt Brassai azok után a német filozófusok után gyakorol, fog-e valaha a filozófia az újabb materializmus felett diadalmaskodni? A materialisták – hogy például még egyszer a lélek dolgát felújítsuk – elmondják az okokat, melyek őket azon ítéletre jogosítják, hogy a szellemi tevékenység az agyvelő funkciója; elmondják, hogy az emberi s általában az állati testben minden szervnek bizonyos funkció felel meg, hogy a funkció szervével együtt keletkezik, együtt fejlődik és hanyatlik vissza; hogy a szerv sérelmezésével a funkció is meg van zavarva, erősbülése által ez utóbbi is erősbödik. Ha az izomtól elzárom a vér hozzájárulását, funkciójának, a mozgásnak is vége; ha megeresztem a vért, újra helyreáll a funkció. Kétségtelenül bebizonyítják, miképp, mint egyik tojás a máséhoz, éppoly hasonló viszony van az agyvelő és szellemi tevékenység közt, együtt születnek, együtt fejlődnek, és együtt hanyatlanak vissza; ha elzárom az agyhoz vezető vércsatornát, megszűnik az öntudat, gondolat, szóval minden szellemi működés, ha megeresztem, mint egy varázsütésre újra előáll, miből józan ésszel úgy kell következtetnem, mint az izomnál: hogy ti. agyvelő és szellemi működés elválhatatlanul együvé tartoznak, ez utóbbi funkciója az elsőnek. Aki tehát az öntudatot, érzést, szóval a szellemi tevékenységet egy külön, az agyvelőbe plántált állománynak tulajdonítja, az éppen olyan joggal és logikával vehet fel az izomban, májban és vesékben stb. egy-egy külön önálló szellemet; éppen oly joggal beszélhet egy izomszellem-, májszellem-, veseszellemről stb. A materialisták mindezt elmondják, de Brassai – mint a boldog emlékezetű, elmés mondásairól híres Sz. J. huszárkapitány, kinek midőn távozó orvosa az ajtóból visszakiáltotta volna: „Aztán kapitány úr, nem szabad ám bort inni!”, magában ezt dörmögte: „Be jó, hogy nem hallottam!” – nem akarja hallani e tényeket, mit sem reflektálva azokra, azt mondja: a szellemi tevékenység egy idegen régiókból a testbe költözött lélek működése, nem lehet az agyvelő produktuma, mert az merőben egyéb az anyagnál. Hát a mozgás nem különbözik-e az izom rostsálaitól? Egy lótenyésztő derék gazda barátunkat meglátogatván egykor egy

entuziaszta, rajongásra hajlandó ismerőse, midőn lovai közül egy nemes példányt következőleg mutatna neki be: – Nézd, barátom, ez saját nevelésem –, ez elragadtatva a deli állat által, így válaszolt: – Már megbocsáss, de ezt velem el nem hitetheted; e száraz fő, ez a kiálló, mély tűztől ragyogó szem, a dagadó erek és orrlyukak engem bizonyossá tesznek, hogy e mén arab sátor alatt született. – Az én barátom hasztalan állította, hogy a ménesistállóból még apját és anyját is megláthatja, hasztalan állította, hogy semmi nemzetsége nem járt Arábiában: az entuziaszta nem törődve a bizonyítékokkal, megmaradt nézeténél. Így tesz Brassai is. A materialisták hasztalan mutatják ki bölcsőjét, apját, anyját a szellemi működésnek: nem törődve e kimutatással, megmarad a filozófia tévedése mellett, mely szerint a szellem idegen régiókból veszi származását, s mint egy „táltos” a levegőn keresztülrepülve, elfoglalja a koponya sötét kamráját. Így van ez a többi kérdésekkel is.

Fog-e ily taktikával a filozófia valaha diadalmaskodni az újabb materializmus felett? ez utóbbi nem ily ítéletre jogosul-e: íme, érveink oly erősek, hogy még érinteni sem merik azokat az idealisták?

Minélfogva Brassai hadüzenetét az Erdélyi Múzeum évkönyveiben a józan ész előtt meg nem állható, szerencsétlen kísérletnek tartjuk; bátran merjük ajánlani elvrokonaink figyelmébe, mint amelyből csak jobban megerősödnek meggyőződésükben.

Ez irányban tehát nagyon ártatlan tisztelt ellenfelünk mérgeskedése.

Van azonban egy oldala ez értekezésnek, melyért nem lehetett azt minden indignáció nélkül tenni le kezeinkből, és ez az éppen oly jogosult tudományos irányt lenéző, annak képviselőit kicsinylő szellem, mely az egészen átvonul.

Nem az bánt, hogy ellenünkben gyakorolja tisztelt ellenfelünk ama magas szemöldökűséget; bokros érdemei talán-talán feljogosítják őt velünk szemben ily bánásmódra; de hogy oly mesterekkel szemben, minő egy Moleschott, Vogt, Virchow, Du Bois-Reymond stb. nem tudja magát mérsékelni, ez már több a soknál; ehhez járul még az a bizonyos terrorizáló hang, mely előadásán átvonul.

Hát oda jutottunk-e, hogy a tudományok mezején sem követhetjük saját meggyőződésünket; itt is tutorkodók tolakodnak nyakunkra? a tudományok munkásai közé lépni akaró magyarnak Brassaitól kell-e engedélyt kérni, hogy milyen irányban napszámoskodhasson?

Ha nem emelkedett a Múzeum–Egyesület gyűlésein e modort ellenző felszólalás: mi tiltakozunk ellene, és tiltakozni fogunk, valamíg a tollat kezeinkben bírjuk. Nem bánjuk, ha magunkra maradunk is; ha mindannyiszor azon benyomást keltjük is, mely akkor lőn előidézve, midőn a kis Dávid a nagy Góliáttal mert szembeszállni.

Nem tudjuk, fogunk-e a kis Dávid szerencséjével dicsekedhetni; csak annyit tudunk egész bizonyossággal, miképp az ily terrorizáló hatalmaskodás ellen mindig lesz kezünkben egy parittyá készen.

*

Midőn jelen szerény dolgozatunkat az új sajtóviszonyok közt közreadni elhatároztuk: még egyszer keresztülolvastuk azt oly célból, hogy némely helyeit – melyekre nézve talán ma ellenkező meggyőződésben volnánk – kiigazítsuk, megváltoztassuk.

A végére érve azt vettük észre, hogy nincs rajta mit változtatnunk.

Hat év lefolyása alatt – amióta ti. a pesti sajtóhatóság dolgozatunkat megsemmisítette – sokat áttanulmányoztunk azon munkákból, melyek a külföld irodalmában ezen idő alatt az „újabb materializmus” ellen íratlak; sokszor bocsátkoztunk vitába, a fölvetett kérdések felett, ellenkező nézetű barátainkkal; de sem ezek, sem azok érvei közt egyetlenegyre sem találtunk, mely meggyőződésünkben csak megingatni is képes lett volna.

Nem is lehetett várni egyebet.

A földi dolgok közt egyedül az igazságnak van meg az a privilégiuma, hogy nem változik, nem vénül, megtartja örök ifjúságát; hasonlít az éghez, mely minden időben egy színű, ezer év múlva is oly kék lesz, mint ma.

Csupán stilisztikai tekintetben tehetők volna dolgozatunkon némi változtatások; ezt pedig nem tettük azért, hogy legyen e könyv egy kis monumentuma a volt szellemi rabszolgaságnak; hogy reámutathassunk: íme, a XIX. században volt egy csaknem két évtizedig tartott időszak, melyben az alkotmányos Magyarországon – hol ezer éven át szabad volt a szó a zöld asztalok körül –, a kis Erdélyben, hol már három évszázad előtt szabad volt a gondolat, a legkényesebb vallásos kérdések körül is szóval és írásban nyíltan lehetett vitatkozni – volt mondjuk egy időszak, melyben egy ily könyv, mint a miénk, sajtó útján meg nem jelenhetett.

A jezsuiták, ultramontánok – kik kezükbe kerítették a sajtóra való felügyeletet – keményen örködtek, hogy az ily könyvekből szétáradó világosság fel ne mutathassa a vakhit sötét palástja alatt rejlő lólábakat és számárfületeket, mely örködés kétségtelen bizonyosság arra, hogy az újabb materializmus tanai csalhatatlan igazságokat foglalnak magokban, mert hiszen igaztalanságokkal szemben mi értelme volna e nagy ellenőrzésnek, e makacs közdelemnek? A téveszmék ugyanis hasonlítanak a mező burjánzásához, mely kisarjad, felnő, kikórózik, aztán – nem kell annak irtó kéz – önmagában elhervad.

Minden változtatás nélkül tehát, azon óhajttással bocsátjuk útnak szerény dolgozatunkat: vajha a volt szellemi rabságnak szomorú éveit többé soha vissza ne kerülnének – hazánkban!